

Дерев'яні житла міст Чернігівщини XVII – XVIII ст.

Документи XVII – XVIII ст., описуючи забудову міст, згадують такі будівлі як, наприклад: “В нижнем остроге кружечный двор. На нем строения: светлица та черная изба, погреб с выходом”, чи, наприклад: “Двор государев, где живут черниговские воеводы, а на нем строение: три горницы, две на подклетах, под третьей баня, на сенях чердак” [1]. Як виглядали і якого розміру були житла XVII – XVIII ст. з описів міст уявити важко, такі свідчення можна отримати під час археологічних досліджень.

Археологічні роботи, що досить активно проводяться понад двадцять років в таких містах як Чернігів, Новгород-Сіверський, Седнів, Березна, Ніжин, Прилуки, Любеч та інших містах Чернігово-Сіверщини, дозволили вивчити значну кількість об'єктів XVII - XVIII ст., серед яких питому вагу складають дерев'яні житла цього періоду. Під час досліджень столиці Лівобережної України – Батурина, що тривають понад 15 років (1995 – 2010 рр.) було досліджено різні за конструкцією дерев'яні споруди. Залишки дерев'яних будинків зафіксовані в різних частинах міста, але для порівняння слід узяти кілька жител, які співіснували в часі. Найбільш яскраво й повністю можна розглянути матеріал, отриманий на території Фортеці. Під час робіт 1996 р. на розкопах № 1 – 4, закладених на території парку навпроти діючої Воскресенської церкви, вдалося зафіксувати забудову однієї з центральних вулиць гетьманського Батурина [2]. Ця вулиця починалася від Замоквих воріт і йшла до Новомлинських воріт Фортеці. Вдалося виявити залишки трьох жител, орієнтованих довгою віссю перпендикулярно до напрямку вулиці з входами до підклітів із боку вулиці. З трьох жител найбільш повно можна охарактеризувати підкліт житла № 2, розташованого в розкопі № 2. На рівні материка зафіксований підпрямокутний котлован шириною близько 5,5 м і глибиною 2 м, до якого з північного сходу (із боку вулиці) дотикається коридор шириною 1,3 м. Внутрішній простір підкліту поділяється на чотири приміщення (фіксуються залишки ям від стовпів та різна глибина котловану). Наявність значної глибини підкліту (2 м) вказує на те, що наземна частина будинку була дещо заглиблена в ґрунт (на 2 –3 вінця), але, на жаль, залишки наземної конструкції не фіксуються. Це може свідчити про те, що наземна частина житла мала таку ж ширину, як і підкліт (повну довжину житла можна реконструювати лише гіпотетично – близько 6 м). В кутах підкліту розташовані ями від потужних стовпів (0,35 – 0,4 м), а вздовж стін по дну – канавки від конструкції стін. Поділ простору підкліту на чотири частини відповідав поділу наземної частини житла, що яскраво видно в стратиграфії верхньої частини заповнення котловану. Наявність у верхніх шарах цегли та кахлів свідчить про існування кахляної печі на рівні наземного приміщення.

Матеріал із заповнення підкліту та кахлі, знайдені в споруді, вказують на побудову житла у другій половині (скоріш за все – останній чверті) XVII ст., а про його загибель в пожежі 1708 року свідчать численні прошарки горілої деревини у верхній частині котловану.

Таким чином, маємо наземний будинок на підкліті розмірами щонайменше 5,5 x 5,5 м з коридором шириною 1,3 м, який виходить за межі основної частини будинку.

Ще одне житло досліджене на території Фортеці в розкопі № 5 (2001 – 2002 років) біля рову, що відокремлює територію Замку від Фортеці [3]. На відміну від вищеописаного, це житло наземне і не має підкліту. Великий (близько 8,5 x 9 м) зруб підквадратної в плані форми орієнтований кутами за сторонами світу (паралельно до вулиці). В південно-західній стінці зрубу, ймовірно, були зроблені двері до коридору розмірами 2,5 x 2,5 м, до якого з південного сходу дотикається приміщення холодної комори (2,5 x 6 м). Через коридор мешканці будинку потрапляли до теплої частини зрубу (6,5 x 8,5 м), поділеної на чотири частини. Вздовж північно-західної стіни (як продовження коридору) розташовані два приміщення розмірами 3,5 x 2,5 та 3 x 2,5 м. На південний схід від них знаходяться ще два приміщення розмірами 3,5 x 6 та 3 x 6 м. В приміщенні, розташованому в центрі зрубу, зафіксовані рештки кахляної печі, а в заповненні житла – уламки понад тридцяти типів кахлів, що були використані при її побудові.

Зруб був впущений в неглибокий котлован (на 1 – 2 вінця) і мав цегляні обкладки з внутрішнього боку стін. Зазначимо також знахідку двох різних типів черепиці, використаної для обладнання даху.

Житло, досліджене в розкопі № 5, було побудоване наприкінці XVII – початку XVIII ст.

Подібне наземне житло зафіксоване на території неукріпленого посаду Батурина, що дозволяє говорити про поширення наземного житла без підкліту на початку XVIII ст. серед типів забудови гетьманського Батурина.

Під час археологічних робіт наземні будинки без підклітів значно гірше фіксуються через невелику кількість залишків матеріалів після їх руйнації. Але, як свідчать документи XVI – XVII ст., цей тип жител був досить поширений поряд з житлами на підклітах [4]. Так, під час археологічних досліджень Чернігова виявлені як житла на підклітах з розміром наземної частини, що дорівнювала розмірам підкліту, так і з наземною частиною, що перевищувала розміри підкліту [5]. Чим більше матеріалів ми долучаємо до аналізу, тим більшу різноманітність можна помітити в формі, конструкції, особливостях жител XVII – XVIII ст., які зумовлювалися появою нових конструкцій опалювальних пристроїв і значною мірою заможністю їх господаря. А заможність міщан, в значній мірі, пов'язана з історією розквіту та занепаду міста, в якому вони мешкали.

Література

1. Половникова С. О. Розписний список Чернігівської фортеці 1682 р. // Чернігівська старовина.- Чернігів, 1992. - С. 91.
2. Васюта О.О., Коваленко В.П., Кондратьєв І.В., Коновченко І.М., Моця О.П., Овчаров М.В., Парацій В.М., Ситий Ю.М. Науковий звіт про археологічні роботи 1996 р. на території смт. Батурин Бахмацького району Чернігівської області // НА ІА НАН України № 1996/2.
3. Васюта О., Кобець О., Коваленко В., Луценко Р., Мезенцев В, Ситий Ю., Черненко О. Науковий звіт про археологічні дослідження в охоронних зонах історико-культурного заповідника “Гетьманська столиця” в смт. Батурин Бахмацького р-ну Чернігівської області в 2001 р. // Науковий архів ІА НАН України. – № 2001/47. – С. 33 – 53; Кобець О., Коваленко В., Луценко Р., Мезенцев В, Моця О., Семенченко Б., Ситий Ю., Хамайко Н. Науковий звіт про археологічні роботи 2002 р. на території смт. Батурин Бахмацького р-ну Чернігівської обл. // НА ІА НАН України № 2002 /145. – С. 47 – 61.
4. Сас П.М. Феодальные города Украины в конце XV – 60-х годах XVI в. – Киев, 1989. - С. 38 –42.
5. Простантинова В. В. Косторезная мастерская первой половины XVIII в. на Черниговском детинце //Тезисы Черниговской областной научно-методической конференции, посвященной 20- летию Черниговского архитектурно-исторического заповедника Чернигов. – Чернигов, 1987. - С. 49 – 50.

Анатолій Щербань (Опішне Полтавської області),
старший науковий співробітник Національного музею
-заповідника українського гончарства в Опішному кандидат історичних наук

Залишки гончарного горна з Диканьки (Полтавщина)

Диканька славна своєю історією. Але в ній лишилося багато невивчених сторінок. Зокрема, нині мало відомо про повсякденне життя широких верств диканчан у часи козаччини. Розкрити це питання можуть археологічні й архівні матеріали. На жаль, і ті й інші досі системно не вивчалися. Тому донині світло на окремі аспекти цього надзвичайно цікавого питання проливають лише випадкові знахідки.

Однією з найбільш цікавих решток гончарного виробництва, що зберігаються тривалий час, є залишки споруд, в яких випалювали вироби – горнів. Мешканці Диканьки згадують про кілька їхніх знахідок. Всі вони розташовуються на території, обмеженій ставками: Дзюбиним, Сільським і Острівком. Цей куток здавна називався Ковалівкою, був своєрідним ремісничим осердям Диканьки, де мешкали ковалі, гончарі і, ймовірно, представники інших спеціальностей, пов’язаних з використанням вогню. Їхня робота була пожежонебезпечною. Тому такі майстри селилися поза межами центральних частин населених пунктів, біля водойм чи струмків. Дослідження залишків споруд, пов’язаних з вищезгаданими виробництвами, може розповісти про те, що виготовляли майстри (і, відповідно, використовували споживачі), якою була тогочасна технологія...